

Шевчук В.В.

здобувач Національного педагогічного університету ім. М.П. Драгоманова

ПОЛІТИКА «ОСАДНИЦТВА» У КОНТЕКСТІ ІНКОРПОРАЦІЇ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ ДО СКЛАДУ ІІ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ У 1920–1930-Х РР.

У статті досліджено проблеми переселення польських колоністів у Західну Україну у 1920–1930-х рр. Вивчено політику Польщі під час полонізації Західної України.

Ключові слова: осадництво, інкорпорація, колонізація, аграрна реформа, сільське господарство.

В статье исследовано проблемы переселения польских колонистов в Западную Украину в 1920–1930-х гг. Изучено политику Польши в процессе полонизации Западной Украины.

Ключевые слова: осадничество, инкорпорация, колонизация, аграрная реформа, сельское хозяйство.

In the article the problems of migration of the Polish colonists are investigational to Western Ukraine in 1920–1930th. The policy of Poland is studied in the process of polonizacii of Western Ukraine.

Keywords: osadnictvo, incorporation, colonization, agrarian reform, agriculture.

Вивчення етапів етнонаціональної історії України останнім часом є пріоритетним завданням науковців у контексті формування добросусідських відносин з країнами-членами ЄС з огляду на євроінтеграційні тенденції у міжнародних відносинах. Відтак, ретроспективні дослідження покликані формувати ефективні основи добросусідських відносин з країнами, що вплинули на етнонаціональний розвиток українського народу, прикладом чого є період перебування західноукраїнських земель у складі ІІ Речі Посполитої у і 1920–1930-х рр. З іншого боку, дана проблематика актуалізується неоднозначними науковими оцінками історичних подій досліджуваного періоду, отже, є важливою науковою проблематикою сучасних історичних досліджень.

Питанням політики «осадництва» займалися науковці як у період її реалізації, так і у пізніші часи. Серед останніх досліджень слід виділити роботи таких дослідників як А.С. Вербова, В.Ф. Деревинський, О.А. Дудяк, С.П. Качараба, В.Л. Комар, Г.М. Мельник, І.І. Шумський та ін. Науковці досліджують питання «осадництва», в основному, у контексті різних питань соціально-економічної і політичної історії регіону.

З огляду на це, метою та завданням даної статті є дослідження характерних особливостей підготовки та проведення переселення польських осадників у контексті інкорпорації західноукраїнських земель до складу ІІ Речі Посполитої у 1920–1930-х рр.

Здійснення соціальних експериментів у міжвоєнний період реалізовувалося виключно у європейських тоталітарних країнах, в основному, у гітлерівській Німеччині та СРСР. Проте авторитарний режим у Польщі так само, як і тоталітарні Німеччина і

Радянський Союз вирішував соціально-економічні питання за рахунок радикальних етнонаціональних експериментів. У цьому контексті польська політика «осадництва» виступила вирішенням двох важливих для міжвоєнної Польщі проблем: соціально-економічного забезпечення польського населення країни та моноетнізації країни в окупованих територіях. Характерним є те, що політика осадництва здійснювалася у межах аграрних перетворень у країні.

На початку 20-х рр. ХХ ст. поляки були другим за чисельністю народом Західної України і становили близько 23 % її жителів. Вони зосереджувалися, головним чином, у Галичині, де проживало 1289246 осіб римо-католицького віросповідання (87,6 % всіх римо-католиків Західної України). На Західній Волині мешкало лише 182020 римо-католиків (12,4 % римо-католиків волинського воєводства). У Галицькому краї поляки склали 26,9 % всього населення і найчисельніші їхні громади зосереджувалися у Львівському (649678 осіб або 32,3 % мешканців) та Тернопільському (447810 чол. або 31,3 % мешканців) воєводствах. Натомість, у Станіславському воєводстві польська громада нараховувала лише 191758 осіб (14,3 %). Найменша польська спільнота мешкала на Західній Волині (Волинське воєводство і повіти Камінь-Каширський та Сарни Поліського воєводства), де вона нараховувала 182020 чол. або 11,1 % жителів цього краю [3; 495].

Більшість польського населення галицьких і волинських воєводств на початку 1920-х рр. проживало у селах і було пов'язане із землеробством. Із 1.471.266 римо-католиків, які мешкали у Волинському, Львівському, Станіславському та Тернопільському воєводствах – 1094788 чол. (74,4 %) проживали у сільських гмінах. Вони склали близько 20 % селян Західної України і зосереджувалися, головним чином, у галицьких селах, де становили близько чверті жителів. Перепис 1921 р. зареєстрував 376478 римо-католиків (25,6 %) мешканцями галицьких та волинських, причому, більше половини з них – 189871 особа (50,4 %) – проживали у великих містах з населенням понад 20 тис. осіб. Польське міщанство, як і селянство, зосереджувалося, головним чином, у Східній Галичині, де становило близько 37 % міського населення, а у великих містах – більше 43 % жителів. Із 182020 римо-католиків, які мешкали у Західній Волині, абсолютна більшість – 156290 осіб (85,9 %) – проживала в селах, і лише 25730 чол. (14,1 %) мешкали у містах. Причому, 42% польських міщан заселяли великі волинські міста з кількістю жителів понад 20 тис. осіб [4; 416].

Наслідки політики польських властей, спрямованої на зміну етнодемографічної ситуації на землях Західної України, дали про себе знати вже в найближче десятиліття (1921–1931 рр.). За цей проміжок часу польське населення на досліджуваній території демонструвало найвищі темпи приросту (33,5 %), і його частка в національному складі мешканців зростає з 22,9 % (1921 р.) до 25,7 % (1931 р.). При цьому спостерігалася тенденція до рівномірнішого розселення поляків по південно-східних воєводствах Польщі.

Земельна реформа спиралася на ідеологію історичної та культурної вищості польської нації над «не поляками» і спрямовувала на збільшення польського елементу в Східній Галичині. Польська політика в аграрному секторі економіки чітко розмежовувалася щодо корінної польської території і «східних кресів». Стосовно західноукраїнських земель, планувалася негайна колонізація, що мала служити головним

методом посилення політичного й економічного впливу на завойованих землях. «Осадники» були покликані створити підставу й легітимізувати польську присутність у Західній Україні, стати опорою владі, посилити оборону східних кордонів.

Основні завдання аграрної політики у «Східній Малопольщі» передбачали: збереження поміщицьких маєтків; передачу розпарцельованих земель польським осадникам; вирішення проблеми аграрного перенаселення на етнічних польських землях; освоєння зруйнованих війнами сільськогосподарських угідь; отримання кредиту довіри від польського населення без урахування економічної доцільності; інтеграцію українських земель в єдиний господарський організм, причому східногалицьке село розглядалося, насамперед, як резерв трудових ресурсів і дешевої сільгосппродукції. За таких умов, коли ставка робилася винятково на силу, реалізація аграрної політики, здебільшого, непопулярними методами, нехтування інтересами непольського аграрія, який становив переважну більшість, програмувала соціальну і міжнаціональну напругу, кризові явища [7; 91].

Така політика і стала одним із завдань економічної політики Польщі – встановлення кількісного співвідношення польського населення до непольського на східних теренах держави. З одного боку, уряд прагнув вирішити проблему аграрного перенаселення на власне польській території, а з іншого – посилити економічний і політичний вплив на західноукраїнських землях. Саме колонізація мала служити одним із методів цієї політики. Польські осадники повинні були створити підставу польського панування у Східній Галичині, посилити оборону східного кордону ІІ Речі Посполитої Польщі, стати соціальною та політичною опорою польської влади на західноукраїнських землях. Польські політики у виступах під час сеймових дебатів з проблеми аграрної реформи неодноразово підкреслювали, що ця реформа – справа національної ваги. Так, представник Польського Стронництва людового «П'яст» Я. Домбський у виступі на засіданні Сейму 7 липня 1919 р. наголосив, що «власне на кресах велика власність повинна бути якнайшвидше розпарцельована між польськими селянами [...]. Якщо сьогодні маємо Україну і т.п., причина цього в тому, що сьогодні деякі не розуміють національного значення сільськогосподарської реформи» [1].

Відповідно до закону «Основи земельної реформи», за яким створювався аграрний устрій, що опирався на «сильні, придатні для інтенсивного виробництва селянські господарства, що існували на основі приватної власності різного типу і величини», необхідно було створити зразкові господарства польських колоністів-осадників, які в майбутньому стали б політичною і соціальною опорою польської влади на українських землях. У результаті такої політики велика кількість розпарцельованої землі перейшла у власність поляків. З одного боку, польський уряд прагнув вирішити проблему аграрного перенаселення на власне польській території, а з іншого – польські осадники повинні були створити підставу польського панування у Східній Галичині, посилити оборону східного кордону Польської республіки, стати соціальною та політичною опорою польської влади на західноукраїнських землях [8; 92].

У липні 1919 р. Сейм схвалив рішення про принципи проведення аграрної реформи, а через рік затвердив відповідний закон [10]. Документи передбачали парцеляцію державних земель, понаднормової частини поміщицьких земель, занедбаних господарств та ін. Причому, коли в центральних воєводствах норма землі, що не підлягала

примусовому викупу, становила 60 180 га, то для східних, а саме там, «де цього вимагатиме інтерес держави», цифра була піднесена до 400 га [11]. Протягом першого періоду колонізації (14 вересня 1919 р. – 30 червня 1920 р.) на 69 тис. га землі Східної Галичини було поселено 12 тис. польських родин, або близько 60 тис. осіб, з етнографічної Польщі [8]. Правовою основою військового осадництва стали два закони від 17 грудня 1920 р. Вони передбачали, зокрема, заселення військовими колоністами земель Волинського воєводства і передачу в безоплатне користування до 45 га землі колишнім воїнам, котрі відзначилися у польсько-українській та польсько-радянській війнах. Ці новостворені господарства не можна було ні продавати, ні передавати іншим особам без дозволу уряду протягом 25 років. Згідно з рішеннями Ради Міністрів від 23 березня 1921 р. і 26 квітня 1922 р., був створений фонд допомоги військовим осадникам [9]. Щоправда, інфляція знецінила його. Щорічно виділялись різні суми для допомоги осадникам, однак вони були недостатніми для забезпечення умов нормальної праці на землі. Отже, базуючись на законах, які, беручи до уваги час їх схвалення, не мали бути застосовані у Східній Галичині і Волині, в сільській місцевості Західної України насаджувалася мережа господарств польських цивільних і військових осадників [2; 129].

Безпосередня колонізація земель Східної Галичини польськими осадниками відбувалася в кілька етапів. Постанова сейму від 10 липня 1919 р. не мала сили закону, однак започаткувала аграрну реформу і розпочала «викуп більших посілостей і ґрунтів мертвої руки». Викуплені землі уряд віддавав у власність у такому порядку: фільварочній службі (яка всюди була польською); польським легіонерам та інвалідам; польським колоністам; місцевим селянам у випадку, коли цьому не стояли на перешкоді державні інтереси. Господарська комісія сейму виділяла колонізаційному фонду 50 млн. марок на переселення польських селян із Західної до Східної Галичини. Кредитуванням земельної реформи займався створений у 1919 р. Державний сільськогосподарський банк, через який переказувалися спеціальні кошти, відпущені урядом [6; 133].

Вже до січня 1923 р., що знаменував завершення другого етапу колонізації, на східних землях оселилося 16 тисяч польських родин, які прибули із Західної Галичини. Значні державні кредити та різноманітні пільги приваблювали вигідними умовами і сприяли напливу польських мігрантів. Польський колоніст мав можливість стати відразу незалежним господарем, оскільки діставав не менше 15 моргів доброї землі, кредит на закупівлю сільськогосподарських машин і реманенту, матеріал на спорудження житлового будинку і господарських будівель. Аграрна політика держави відкривала можливості для збагачення заможним і підприємливим господарям-полякам, а також різноманітним спекулянтам. З цією метою було створено державний парцеляційний фонд, що перебував у розпорядженні Головного земельного управління. З 1923 р. загальне керівництво і контроль за здійсненням земельної політики покладалися на Міністерство аграрної реформи, на місцях – на окружні, повітові земельні управління та комісії [5; 47].

Політика «осадництва» зумовила певні соціальні трансформації у соціальній структурі польського населення у країні в цілому. Як зазначає О. Дудяк, у соціальній структурі польського населення на початку 1920-х рр. майже 65 % склали власники засобів виробництва (самостійні), а наймані працівники – більше третини. Така висока

питома вага власників серед польського самодіяльного населення пояснюється пануванням на землях Західної України у досліджуваний період дрібнотоварного виробництва. Адже більшість цих самостійних селян становили малоземельні селяни, ремісники, купці. За десятиліття (1921–1931 рр.) співвідношення між цими суспільними категоріями кардинально не змінилося, хоча проявилася тенденція до зростання серед польських самодіяльних мешканців відсотку власників і зменшення питомої ваги найманих працівників. Зростання відсотку власників римо-католиків у досліджуваному регіоні за вказаний період було пов'язане з політикою польських властей, спрямованою на протегування польського підприємництва в містах та запровадження військового і цивільного осадництва на розparcelьованих наділах у сільській місцевості [3; 15].

Співвідношення між власниками та найманими працівниками у польській громаді Західної України на початку 1920-х рр. було дуже близьким до загальнодержавних показників (відповідно 64,8 % до 32,4 % і 64,8 % до 30,8 %), хоча відсоток останніх серед поляків досліджуваної території був навіть вищим. Відмінності спостерігалися у структурі найманих трудівників: для поляків чотирьох південно-східних воєводств був характерний вищий відсоток розумових працівників і нижчий – робітників у зіставленні із загальнодержавними показниками. Упродовж 1920–1930-х рр. в обох соціальних структурах діяли протилежні тенденції. У всьому суспільстві польської республіки за вказаний період знижувалася питома вага самостійних і зростала найманих працівників, тоді як у польській спільноті Західної України – збільшувалася частка власників та знижувалася найманих працівників [3; 15].

Відтак, соціальний склад і структура переселенців-осадників були наслідком використання аграрно-економічних ресурсів місцевого населення Західної України, завдяки чому польське населення підвищило рівень соціально-економічного становища. У той же час, українська більшість краю, відповідно, опинилася у несприятливих умовах господарювання, що зумовило негативні соціально-економічні наслідки для сільського українського населення.

Певні надії на позитивні зміни українські політичні кола пов'язували з відвіданням південно-східних воєводств країни міністром внутрішніх справ М. Косьцялковським у липні 1937 р. Ще займаючи посаду прем'єра уряду, на засіданні Сейму в лютому 1936 р. у промові, присвяченій проблемам внутрішньополітичного розвитку Польщі, М. Косьцялковський підкреслював, що неповага до звичаїв, мови чи віросповідання інших національностей, зокрема порушення їх засобами примусу, викликає природний опір, тим самим ускладнює акцію, що має на меті «uobywatelnienie» має [12]. З його іменем українські політичні сили пов'язували ліберальний напрям у національній політиці польської держави. Песимістичні настрої серед української спільноти поглибились у зв'язку зі зміною прем'єра. Однак надії знову відродились під час згаданої поїздки М. Косьцялковського. Коментуючи її, газета «Діло» зазначала, що міністр наочно зможе переконатись у перенаселеності та пауперизації українського села, наявності значної кількості карликових господарств, і це мусить утвердити його в думці, що Східна Галичина не може бути територією колонізації та осадництва. При цьому газета зауважувала, що часткове оздоровлення аграрних відносин може настати лише після переходу землі в руки місцевого малоземельного і безземельного селянина. Щоправда, міністра більше цікавила ця територія, з огляду на заплановане урядом

будівництво Центрального промислового округу, яке зачіпало і західну частину Львівського воєводства [1].

Отже, підсумовуючи, необхідно наголосити на тому, що підготовка та проведення суб'єктами влади переселення польських осадників проводилася всупереч взятим на себе міжнародним зобов'язанням урядом ІІ Речі Посполитої на момент анексії західноукраїнських земель. Політика «осадництва» призвела значну частину сільського населення до низького рівня життя, обезземелення селянства та значних соціально-економічних зрушень у краї. У той же час соціальний склад «осадників», які отримали великі господарства у західноукраїнських землях, змінився – серед польського сільського населення Західної України з'явився значний прошарок заможних землевласників. Таким чином, уряд ІІ Речі Посполитої зміцнив власну соціальну базу у Західній Україні, тим самим значною мірою привівши до зубожіння сільського населення Галичини і Волині.

Література

1. Баран З. До питання про аграрну політику урядів міжвоєнної Польщі стосовно Західної України // Журнал «І» – 2003. – № 28;
2. Вербова А. С. Аграрна політика польської держави міжвоєнного періоду та українське питання // Науковий вісник НЛТУ України. – 2008, вип. 18.6. – С. 127–134;
3. Дудяк О. Динаміка чисельності польського населення Східної Галичини у першій третині ХХ ст. (за матеріалами переписів 1910, 1921, 1931 рр.) // Вісник Львівського національного університету. Серія історична. – Львів, 2001. – Вип. 35-36. – С. 494–510;
4. Дудяк О. Польська спільнота Східної Галичини під час виборів 1922 року // Науковий вісник Чернівецького університету : Зб. наук. праць. Вип. 123–124. Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці : Рута, 2002. – С. 414–423;
5. Коростіль Н. Соціальне становище українських аграріїв Східної Галичини у 20–30-ті роки ХХ ст. // Проблеми історії України : Факти, судження, пошуки : Міжвідомчий зб. наук. праць. На пошану д. і. н., професора Станіслава Владиславовича Кульчицького з нагоди 70-річчя від дня народження та 50-річчя наукової праці / Відп. ред. В. А. Смолій : В 2 ч. – К. : Інститут історії України НАН України, 2007. – Вип. 16. – Ч. 1. – С. 44–51;
6. Коростіль Н. Соціально-економічне становище українського населення у складі ІІ Речі Посполитої (1923–1939 рр.) // Над Дніпром і Віслою. Матеріали міжнар. наук. конф. «Україна і Польща у визвольних змаганнях ХІХ – початку ХХ ст.», Київ, 5 листопада, 2003. – К., 2004. – С. 125–136;
7. Коростіль Н., Малярчук О. Аграрна політика ІІ Речі Посполитої і український націоналізм // Ціннісно-смісловий вимір буття українського суспільства і перспективи українського націоналізму. Матеріали ІІІ Міжнар. наук. конф. Івано-Франківськ, 17–18 листопада 2007 р. / Наук. ред. О. М. Сич. – Івано-Франківськ, 2007. – С. 321–331;
8. Мельник Г. М. Проблема Східної Галичини в політиці Другої Речі Посполитої першої половини 1920-х років у польській та українській історіографіях // Сумська старовина. – Суми, Сумський державний університет, 2002. – № 10. – С. 88–93;
9. Павликовський Ю. Українське рільництво на західних землях і його змагання // Діло. – 1928. – 17 травня;
10. Sprawozdanie stenograficzne z 64 posiedzenia Sejmu Ustawodawczego w dniu 7 lipca 1919 r. – Warszawa, 1919. – S. 20;
11. Uchwala Sejmu Ustawodawczego z dnia 10 lipca 1919 r. W przedmiocie zasad reformy rolnej / Reforma rolna. – Kraków; Warszawa, 1939. – S. 5;
12. Mniejszości narodowe w Polsce. Materially I dokumenty // Sprawy narodowościowe. Warszawa, 1936. – a. 1–2. – S. 58.